

lik bir ilkököl olan Tefeyyüz Okulu da günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Eren, XIV-XV [1969], s. 371-386, 388-392). Bilhassa son dönemde Üsküp Türk ahali için açılan Köprü ve Ensar derneklerinin etkinlikleri kayda değerdir. Yine son yıllarda Türkiye'den buraya gelen çeşitli vakıf ve Türk girişimcileri tarafından açılan lise seviyesindeki Yahya Kemal Koleji ve Uluslararası Balkan Üniversitesi faaliyet göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 12, vr. 197^b-210^a; BA, TD, nr. 4, s. 803-832; nr. 16M, s. 82-139; nr. 149, s. 115-124; nr. 232, s. 143-149; nr. 370, s. 121-122; BA, KK, nr. 6372, s. 106-107; BA, MD, XXXIII, s. 316 (659); TK, TD, nr. 190, vr. 5^b-87^b; *İsâ Bey'in Hicri 874 Tarihli Türkçe Vakfiyesi*, VGMA, defter nr. 629, s. 652-653; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, 116-118; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 72, 108; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 18-19, 30; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, I, 176, 179-180; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 683; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 553-558; *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, Üsküp 1314, tür.yer.; J. Hadži Vasiljević, *Skoplje i Njegovina okolina: Istoriska, Etnografska i Kulturno-Politička Izlaganja*, Beograd 1930, s. 125; Salih Âsım, *Üsküp Tarihi ve Civarı*, Üsküp 1932, tür.yer.; A. Jelačić v.dğr., *Vodič Kroz Skoplje i okolinu*, Skoplje 1937, tür.yer.; A. Nikolovski v.dğr., *Spomenici na Kulturata vo SR Makedonija*, Skopje 1961, tür.yer.; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi IV*, s. 883-886; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 247-259, 290, 300-302; a.mlf., "Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları", *VD*, II (1956), s. 161; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 126-127; A. Stojanovski, *Gradovite na Makedonija od krajot na XIV do XVII vek*, Skopje 1981, tür.yer.; A. Andrejević, *Islamska Monumentalna Umetnost XVI Veka u Jugoslaviji*, Beograd 1984, s. 23-24, 54, 55, 109-112; rs. 1, 2, 9, 26, 27, 29, 32; M. Gojković, *Stari Kameni Mostovi*, Beograd 1989, s. 127-130; V. Popovski – M. Panov, *Opštine na Republika Makedonija*, Skopje 1998, s. 403-438; L. Kumbardžić-Bogoević, *Osmanliki Spomenici vo Skopje*, Skopje 1998, s. 16-120, 202-210; a.mlf., "Kameniot Most vo Skopje", *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija*, XXIV/3, Skopje 1980, s. 165-183; Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisî (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 163-166; Muhammed Aruçi, "The Muslim Minority in Macedonia and its Educational Institutions during the Inter-War Period", *Islam in Inter-War Europe* (ed. N. Clayer – E. Germain), New York 2008, s. 344-361; G. Elezović, "Turski Spomenici u Skoplju", *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, I/1, Skopje 1925, s. 135-176; V/2 (1929), s. 243-261; VII-VIII/3-4 (1930), s. 177-192; Hazim Šabanović, "O Organizaciji Turske Uprave u Srbiji u XV i XVI Vijeku", *Istorijski Glasnik*, sy. 3-4, Beograd 1955, s. 60-61; Semavi Eyice, "Üsküb'de Türk Devri Eserleri", *TK*, sy. 11 (1963), s. 20-30; İsmail Eren, "Turska Štampa u Jugoslaviji (1866-1966)", *POF*, XIV-XV, 1969, s. 359-395; A. Matkovski – P. Angelakova, "Nekolku Kratki Patopisi za Makedonija", *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija*, XVI/1 (1972), s. 251; M. Sokolowski, "Vakafi i Vakafski Imoti vo Skopje i Skopsko vo XV i XVI vek", *Prilozi-MANU*, VIII/2, Skopje 1977, s. 66-87; a.mlf., "Nekoi Novi Izvorni Podatoci i Sogleduvanja za Kameniot Most vo Skopje", a.e., XIV/1-2 (1983), s. 83-96; B. Aleksova v.dğr., "Jelen Kapan Džamija: Preliminaren Izveštaj", *Zbornik na Arheološki Muzej na Makedonija*, VIII-IX, Skopje, ts., s. 161-165; V. Iljov, "Kameniot Most vo Svetlinata na Najnovite Proučuvanja", a.e., X-XI (1983), s. 155-163; Behicüddin Şehapi, "Üsküp'te 1912-1990 Tarihleri Arasında Yıkılan veya Yıkılmaya Maruz Kalan Camiler", *el-Hilâl*, sy. 33, Üsküp 1991, s. 20; Mehmet İnbaşı, "Kameniot Most vo Skopje Spored Osmanliki İzvori", *Mlada Mesečina*, IX/71-72, Skopje 1995, s. 3; a.mlf., "The City of Skopje and its Demographic Structure in the 19th Century", *Turkish Review of Balkan Studies*, sy. 8, İstanbul 2003, s. 279-299; *Kâmüsül'-a'lâm*, II, 932-934; Nazif Hoca, "Üsküb", *İA*, XIII, 122-127; A. Popović, "Üsküb", *El²* (İng), X, 922-923; D. Čornakov v.dğr., "Skopje (Skoplje)", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1968, VII, 210-216.

MEHMET İNBAŞI

ÜSLÛB-I HAKİM

(أسلوب الحكيم)

Muhataba beklemediği bir karşılıklı mukabelede bulunma anlamında edebiyat terimi.

Kaynaklarda "hikmetli üslûp" anlamında sıfat tamlaması (el-üslûbü'l-hakîm) ve "hakîmin üslûbu" anlamında isim tamlaması (üslûbü'l-hakîm) şeklinde geçer. Üslûbü'l-hakîm, muhatabın baskısından kurtulmak veya espri ve nükte yapmak amacıyla başvurulan bir anlatım şeklidir; beklenmedik bir karşılık olduğu için muhatabın dikkatini çeker ve onun söze olan ilgisini artırır. Bu edebî sanattan "tasrih ve telvîh (kinâye)" bağlamında el-üslûbü'l-hakîm terkiyiyle ilk söz eden âlim Sekkâkî'dir (*Miftâhu'l-ülûm*, s. 156). Ondan önce Câhiz'in "lugz ve cevap" başlığı altında verdiği örnek üslûb-ı hakîme benzemekte (*el-Beyân*, II, 147), Abdülkâhir el-Cürçânî'nin de bu türe "mugalata" dediği kaydedilmektedir (Hatîb el-Kazvîni, s. 533). Hatîb el-Kazvîni ise şöyle demektedir: Muktezânın hilâfî olan söz çeşitlerinden biri de Sekkâkî'nin el-üslûbü'l-hakîm adını verdiği türdür. Bu ya muhatabın beklemediği bir hitapla karşılaşması şeklinde olur ve onun sözü, muradının dışına taşınarak amacına uygun düşenin bu karşılık olduğu vurgulanmak istenir ya da soru soranın beklemediği bir cevapla karşılaşması şeklinde görülür. Bu durumda muhatabın sorusu başka bir soru konumunda kabul edilerek ona uygun düşenin veya onun için önem taşıyan bir sorunun cevabı olduğuna dikkat çekilmek istenir (a.g.e., s. 532). "Sana

hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir" meâlindeki âyette (el-Bakara 2/189) hilâllerin ince iken dolgunlaşması, sonra zamanla yok olması şeklindeki bilimsel gerçeği soran kimselere bilimsel düzeylerine uygun düşen ve onlar için önem taşıyan bir cevap verilmiştir. Hilâllerin bilimsel niteliğini anlama şartlarını taşımayan soru sahiplerine verilecek bilimsel cevap fitneye yol açabilirdi.

Espri amacıyla muhataba beklemediği bir karşılık verme şeklindeki üslûb-ı hakîme örnek olarak şair Hutay'e'ye Câhiz'in nisbet ettiği anekdot zikredilebilir. Elinde bir değnekle davalarını güden Hutay'e'ye rastlayan bir kişi, "Ey çoban, elindeki nedir?" diye sormuş, o da "palamut sopası" cevabını vermiş; adam, "Ama ben bir misafirim" deyince Hutay'e, "İyi ya, ben de onu davetsiz misafirler için hazır bulunduruyordum" karşılığını vermiştir (*el-Beyân*, II, 147). Espri amaçlı beklenmedik karşılık bazan muhatabın olumsuz sözünü iyiyeye yorma biçiminde de gerçekleşir. Bu da kelime veya terkinin ortak yahut hakikimecazi mânalarından birine yöneltilmesi suretiyle sağlanır. Haccâc'ın cezalandırmak istediği Hâricî Kaba'serâ'ya söylediği, "Seni zincire (edhem) vuracağım" (الأحملك) (Senin gi-bi bir emîr yağız (edhem) ata da bindirir kır ata da) (مثل الأمير يحمل على الأدهم والأشهب) şeklinde olumluya dönüştürmüş ve bu güzel esprisiyle Haccâc'ı etkileyerek bağışlanmasını sağlamıştır. İbnü'l-Haccâc'ın şu kıtası da konunun güzel örneklerinden biridir: "Dedi: Ağırılık verdim, çünkü defalarca geldim / Dedim: Evet ağırılık verdin omuzuma, fakat ikramlarıyla // Dedi: Çok uzattım. Dedim: Çok uzattın ama ikramlarını / Dedi: Usandırdım. Dedim: Ama sevgi bağımı sağlamaştırdın" (قال: ثقلت إذ أتيت مرارا / قلت: ثقلت كاهلي بالأبدي // قال: طوبت، قلت: قلت: ثقلت طولا / قال: أبرمت، قلت: جبل وودادي Beklenmedik karşılık, bazan muhatabın iddiasına doğrudan karşılık vermeden ve polemige yol açmadan gerçeği ortaya koyan bir cevap şeklinde gerçekleşir. Kendilerini üstün, müslümanları aşağı görenek târizde bulunan münafıkların, "Medine'ye dönersen hiç şüphesiz ki üstünler zayıf ve aşağı olanları oradan çıkaracaktır" şeklindeki sözlerine, "Asıl üstünlük Allah'a, resulüne ve müminlere aittir, fakat münafıklar bunu bilmezler" şeklinde karşılık verilmiştir (el-Münâfikûn 63/8). İbn Hicce ve İbn Ma'sûm gibi müteahhir ediplerle onlara uyan bazı çağdaş müellifler üslûb-ı hakîm ile "kavl bi'l-müci'b" sanatını aynı şey kabul et-

mişlerdir. Ancak bunlar sözün zâhirî muhtevasında olmadığını anlatmada benzerlik göstermekle birlikte amaç yönünden farklıdır. Kavî bi'l-mûcibde amaç muhatabın sözünü reddetmek ve anlamını ters çevirmektir. Üslûb-ı hakîmde ise amaç, beklenmedik karşılık veya cevabın, muhatabın konumuna en uygun yahut onun için daha önemli olduğuna dikkat çekmektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, “slb” md.; *et-Tâʾrifât*, “Üslûbü'l-ḥakîm” md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 180-181; *Kâmus Tercümesi*, I, 163; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 147; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, Kahire 1356/1937, s. 156; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 532-534; *Şûruhu't-Telhîs*, Kahire 1937, I, 479; İbn Hicce, *Hizânetü'l-ʿedeb*, Kahire 1304, s. 116; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebîʿ fi envâʿi'l-bedîʿ* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, II, 198; Mecdî Vehbe – Kâmil Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-ʿArabiyye fi'l-luğâ ve'l-ʿedeb*, Beyrut 1979, s. 24; M. Saîd İsbir – Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil*, Beyrut 1985, s. 689; Mişâl Asî – Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luğâ ve'l-ʿedeb*, Beyrut 1987, I, 100-101; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-belâğîyye ve'taʿvûruhâ*, Beyrut 1996, s. 119-120.

İSMAİL DURMUŞ

ÜSLÛBÜ'L-KUR'ÂN

(أسلوب القرآن)

Kur'an'ın kendine özgü

anlatım tarzını ifade eden bir terim.

Sözlükte “tutulmuş yol, tarz, tavır” anlamındaki **üslûb** kelimesi (Cevherî, *eş-Şihâh*, “slb” md.; *Kâmus Tercümesi*, “slb” md.) terim olarak sözün dizilmesinde ve lafızların seçilmesinde izlenen metodu ifade eder. Üslûbül-Kur'ân'la kastedilen de gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur'an'ın kendine özgü anlatım tarzıdır (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, II, 303). Kur'ân-ı Kerîm, söz sanatlarında maharet göstermenin revaçta bulunduğu ve edebî zevkin üst seviyeye ulaştığı bir ortamda inmiştir. Böyle bir ortamda Kur'an daha ilk nâzil olduğu günlerde, Arap yarımadasında görülen sözlü ya da yazılı anlatım şekillerinden farklılığı ve bilinen edebî türlerden hiçbirine benzememesiyle dikkat çekmiştir. İnanç ve ibadet esaslarından ahlâk prensiplerine, insanın psikolojik yapısından gayb âleminin özelliklerine, önceki kavimlerin kıssalarından kevnî hadiseler kadar farklı konularda ilgi çekici ve etkili bir ifade tarzına sahip olmuş, gerek kendisine inananlara gerekse inanmayanlara yönelik hitaplar değişik anlatımlarla ortaya konmuştur. Bazı âyetlerin tamamının ya da bir kısmının usaç vermeyecek şe-

kilde tekrarlanması, bazı sûre başlarında ki hurûf-ı mukattaalar, anlatımda soru ve cevap yöntemine, yemin, istifham ve tekit gibi unsurlara yer verilmesi, darbimesel ve kıssalarla bazı prensiplerin ve metafizik gerçeklerin somut hale getirilmesi bu bağlamda zikredilebilir. Muhtevası yanındaki dili ve üslûbu açısından Kur'an'ın farklı bir yapıya sahip olduğu muarızları tarafından da kabul edilmiştir. O dönemde Arap edebiyatını en iyi bilenlerden Velîd b. Mugire birkaç âyeti dinleyince güzelliğini ve etkileyiciliğini takdir ettiği bu sözlerin recez, kaside ya da cinlere ait şiirler türünden olamayacağını itiraf etmiş, ancak bu konuda kavmine ikna edici bir açıklama yapması istendiğinde Kur'an'ı “başkalarından aktarılmış bir sihir” şeklinde nitелеmek zorunda kalmıştır (el-Müddessir 74/11-25; Hâkim, II, 506-507). Kur'an'ın üslûbunda görülen lafız ve mâna dengesi, onun gönüller üzerindeki etkisi, ses ve terkip nizamında ortaya konan âhenk, akla ve duyguya aynı zamanda hitap etmesi gibi özellikler kaynaklarda üzerinde durulan hususlardır (ayrıca bk. KUR'AN [İ'câz ve Üslûbu]).

Kur'an'ın üslûbu konusu klasik kaynaklarda Kur'an'ın belâğatı, nazmı ve i'câzına dair bahisler eserlerde dağınık biçimde ele alınmış, özellikle i'câzül-Kur'ân literatüründe onun kendine özgü bir üslûba sahip bulunmasına dikkat çekilmiştir. Meselâ Bâkîllânî, Kur'an'ın i'câz yönlerinden birini teşkil eden nazmından söz ederken bu özelliğin ortaya çıktığı alanlar arasında onun alışılmış söz üslûplarının dışında kendine mahsus bir üslûbu olmasını zikretmiştir (*i'câzül-Kur'ân*, s. 63). Bilindiği kadarıyla klasik dönemde sadece Zerkeşî konuyu müstakim bir başlık altında ele almıştır. Zerkeşî, Kur'an ilimlerini anlattığı ansiklopedik eserinin kırk altıncı bölümünü Kur'an'ın üslûbuna (fi üslûbi'l-Kur'ân ve fînûnihi'l-belâğîyye) tahsis etmiş, bu başlık altında daha çok Kur'an'daki belâgat sanatları üzerinde durmuştur (*el-Burhân*, II, 480-514). Üslûbül-Kur'ân meselesi modern dönemde özel incelemelere konu edilmiştir. Hamîdüddin Ferâhî, Mustafa Sâdık er-Râfîi, Seyyid Kutub, Muhammed Abdullah Dirâz, Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî ve Subhî es-Sâlih, Kur'an'ın mûcizevî özelliği bağlamında onun üslûbuna ayrı bir önem veren ve konuyu çeşitli yönleriyle tartışan müellifler arasında zikredilebilir.

Kur'an'ın üslûbuna dair çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Ahmed b. Abdülazîz el-Lehib *Esâlibü'l-kaşem ve's-*

şarḥ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (1395, Ezher Üniversitesi), Hasan Çevikoğlu *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Üslup* (1999, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erdoğan Baş *Kur'an Üslubunda Lafzî Tekrarlar* (2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Celalettin Civelekçi *Anlam-Üslup İlişkisi Bağlamında Kur'an'ın Üslup Analizi* (2009, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla doktora tezi hazırlamışlardır. Ayrıca Necâh Ahmed ez-Zihâr'in *el-Kaşar ve esâlibühü ma'a beyâni esrârihâ fi's-şülüşi'l-evvel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* (1403/1983, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi), Bessâm Abdülgafûr Abdürrezzâk el-Kavâsime'nin *Üslûbü'l-kinâye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (1984, Medine el-Câmi'atü'l-İslâmiyye), Ali Erbaş'ın *Kur'an'daki Tekrarlar ve Sırları* (1987, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bin İsâ Bitâhir'in *Esâlibü'l-iknâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (1990, Amman el-Câmiatü'l-Ürdüniyye), Yûsuf Abdullah el-Ensârî'nin *Esâlibü'l-emr ve'n-nehy fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruhe'l-belâğîyye* (1410/1990, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi), İncâ İbrâhim el-Yemânî'nin *Esâlibü'l-ıqrâb ve'l-istidrâk fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (1410/1990, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi), Ali b. Muhammed el-Hârisî'nin *Üslûbü'l-kaşem fi'l-Kur'ân: Dirâse belâğîyye* (1411/1991, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi), Yahya Suzan'ın *Kur'an'da İstifham Üslubu* (2001, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Niyazali Aripov'un *Kur'an-ı Kerim'in İnanmaya Davette Kullandığı Üslubu* (2001, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Şehabeddin Kırdar'ın *Nahiv Belâgat Yönünden Te'kid ve Kur'an'da Te'kid Üslubu* (2005, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Saliha Ayyıldız'ın da *Haber ve İnşâ Üslûbu'nun Yusuf Sûresi'ndeki Anlam Yansımaları* (2009, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlarında yüksek lisans tezleri vardır (ayrıca bk. İ'câzül-Kur'ân).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâkîllânî, *i'câzül-Kur'ân* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1370/1951, s. 62-63, 80; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 506-507; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Marâşî v.dğr.), Beyrut 1410/1990, II, 480-514; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Kahire 1362/1943, II, 302-330; M. Abdullah Dirâz, *en-Nebe'ül-azîm*, [baskı yeri yok] 1376/1957, s. 117-158; Mustafa Sâdık er-Râfîi, *i'câzül-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, Beyrut 1393/1973, s. 188-208; Nuaym el-Hîmsî, *Fikretü i'câzi'l-Kur'ân*, Beyrut 1400/1980, s. 56, 62, 108, 125, 169, 172, 313, 375-376; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1990, s. 334-340.

MEHMET SUAT MERTOĞLU